

Małgorzata Bortliczek
Uniwersytet Śląski, Katowice
malgorzata.bortliczek@us.edu.pl

Irena Bogoczová
Ostravská univerzita, Ostrava
irena.bogoczova@osu.cz

AMATORSKIE PROMOWANIE GWARY CIESZYŃSKIEJ (WYBRANE FORMY, STRATEGIE, ROZWIĄZANIA)¹

Słowa kluczowe: gwara, Śląsk Cieszyński, Zaolzie, językoznawstwo, dialektologia, Internet, humor
Keywords: dialect, Cieszyn Silesia, Zaolzie, linguistics, dialectology, Internet, humour

W artykule nie skupiamy uwagi na naukowych (językoznawczych, dialektologicznych) opracowaniach gwary, ale koncentrujemy się na niektórych formach jej amatorskiego promowania. Przy czym amatorskie promowanie rozumiemy nie tyle jako dyletanckie (niekompetentne), ile hobbystyczne (entuzjastyczne).

Nie trzeba zapewne podkreślać, że sposobów popularyzacji odmian dialektalnych (regionalnych, mieszanych itd.) istnieje w przestrzeni wirtualnej wiele i że towarzyszą im zmiany w zakresie technologii. Na istotną cechę mediów elektronicznych zwraca uwagę m.in. Maciej Mętrak w kontekście wspierania języków mniejszości. Sformułowanie autora warto jednak zacytować także w odniesieniu do interesującego nas tematu – krzewienia gwary lokalnej: „Dostęp do mediów elektronicznych pomaga budować prestiż języka przez podkreślanie jego nowoczesności i rozwoju, przynależności do współczesnego świata” (Mętrak 2014: 332). Można więc

---

¹ Wkład autorek w powstanie tekstu jest taki sam i wynosi po 50%.

zaryzykować twierdzenie, że skoro gwara pojawia się w tych nowoczesnych środkach masowego przekazu, to jednak nie należy do przeszłości.

Do ilustracji naszych rozważań zostały wykorzystane sposoby popularyzacji gwary, dla których w dotychczasowych opracowaniach nie znalazłyśmy miejsca. Materiał językowy pochodzi z Internetu (wpisy internautów na portalach społecznościowych, wideoblogi, blogi, nagrania muzyczne lub komentarze dostępne na YouTube²), z oficjalnych imprez kulturalnych lub całkiem nieformalnych spotkań towarzyskich. Chodzi o wypowiedzi różnego gatunku i niejednakowej jakości; o teksty pisane, mówione (monologi, dialogi), śpiewane itd., skierowane do szerszego grona odbiorców, nadawane z myślą nie tylko o lokalnej wspólnocie językowej i kulturowej³. Naszym celem jest zbadanie czynników skłaniających nieprofesjonalistów do promowania gwary, do opiekowania się nią, do jej wspierania. Staramy się poznać trudności, na jakie natrafiają podczas realizacji swoich zamiarów, błędy, które zwykle popełniają. Przestrzeń badań ograniczamy do dobrze nam znanego i wielokrotnie opisywanego Śląska Cieszyńskiego, szczególnie jego czeskiej części, czyli Zaolzia. Zaobserwowane zjawiska i tendencje albo uogólniamy, albo wyszczególniamy, precyzujemy, wskazujemy na ich specyfikę.

1. Zgadnij, co to znaczy...

Prezentację wyników naszej obserwacji rozpoczynamy od tworów, które pod względem językoznawczym należą do najbardziej niefachowych i niemiarodajnych. Chodzi o quizy testujące wiadomości na temat znaczenia słów i frazemów gwarowych lub niby-gwarowych. Osobom testującym nierzadko przyświecają również inne cele niż wspomniane promowanie gwary, chociażby zwykła chęć zaistnienia w Internecie, zaprezentowania siebie, popisania się nieraz tylko pozorną znajomością rodzimej gwary, a szczególnie rozbawienia internautów, skonfundowania kogoś z innych terenów. Trudno jednoznacznie ocenić, czy autorom quizów lub ankiet gwaroznawczych zależy na zainteresowaniu gwarą czy kierują nimi wyłącznie merkantylne pobudki (zob. Osowski 2018: 228).

---

2 Bardziej szczegółowe informacje na temat specyfiki gwarowych tekstów internetowych można znaleźć np. w artykule Renaty Kucharzyk (2020).

3 W odniesieniu do specyficznego medium komunikacji gwarowej, jakim jest Internet, warto powtórzyć za Zbigniewem Greniem (2008), a także Bartoszem Cemborowskim (2014), że odległość w sensie fizycznym nie jest tu przeszkodą jednoczenia się wspólnoty wokół gwary. Należy też podkreślić, że nowoczesne społeczeństwo łączy co najmniej dwa nieprzystawalne do siebie zjawiska: „prywatny”, „domowy” kod językowy z komunikacją upublicznią (Greń 2021: 4). Jak zauważa Błażej Osowski: „Wymiar geograficzny zaczyna pełnić funkcję symbolu, wokół którego skupiają się osoby zainteresowane, nie jest zaś już determinantem używania tej lub innej gwary. Dzieje się tak, ponieważ cyberprzestrzeń ma charakter zdeterminalizowany, można więc mówić o niej jedynie w sensie metaforycznym” (Osowski 2018: 228).

Dostępne w Internecie kwestionariusze elektroniczne⁴ są z reguły mało obszerne i pełne błędów merytorycznych oraz formalnych. Jak można się przekonać, podany w przypisie dolnym link odsyła do 10 przypadkowo postawionych i niezbyt wyszukanych pytań (zadań). Uczestnik quizu może wybrać spośród trzech odpowiedzi jedną, poprawną. Przy czym polecenia zawierają mylące sugestie, skierowane przede wszystkim do użytkowników języka czeskiego z głębi kraju, wynikają z błędnych (nielogicznych) skojarzeń słuchowych lub semantycznych. Pisownia (niby-transkrypcja) testowanych gwaryzmów jest nieprzemysłana i nieujednolicona – ni to czeska, ni to polska, ni to niemiecka: *luft*, *vyrba*, *krova*, *werk*, *kaczok*, *kjołzdać* (kielzać?), *wargi*, *padze śniyg*, *mům će rod*, *vidzym te starům babe*. Poza tym wiadomo, że słowa *luft* i *werk* są germanizmami; pierwszego wyrazu używa się również w innych gwarach oraz w (czeskim) języku potocznym. Znaczenie drugiego słowa powinno być bliskie każdemu, kto przynajmniej trochę zna język niemiecki, a wcale nie musi pochodzić z Zaolzia. Wybór leksemu *werk* można uzasadnić tym, że jest on na Zaolziu bardzo popularny, ponieważ odnosi się do konkretnego zakładu – huty żelaza w Trzyńcu i pojawia się nawet w oficjalnej nazwie miejskiej hali sportowo-widowiskowej – *Werk Arena*⁵. Przechodząc do kolejnych słów: nietrudno skojarzyć wyraz *vyrba* (znany użytkownikom gwary raczej w postaci *vjyrba/vjyrba*) z poprawnym czeskim *vrba*; słowa *kaczok*, *wargi*, *padze*, *śniyg* zostały napisane przy użyciu polskich dwuliterówek i grafemu *w*, natomiast w przykładach *vidzym* i *krova* zastosowano czeskie *v*. Zapisy *mům će rod* lub *starům* zawierają czeską literę oznaczającą długie *u* (tu jednak chodzi o głoskę pośrednią między *o* i *u*) itd.

Podobną strukturę mają krótkie filmiki (reportaże) kręcone przez amatorów, przy użyciu kamery smartfona, bezceremonialnie, w plenerze, jak np. vlog Michała Šopora⁶. Żartobliwy wywiad rozpoczyna się nieprzypadkowo od zwrotu „Čau, lidi!”⁷, sprofanowanego przez byłego czeskiego premiera Andreja Babiša w jego cotygodniowych familiarnych wystąpieniach internetowych skierowanych do „narodu”. Filmik został zrealizowany przez dwóch młodych mężczyzn z zamiarem rozbawienia widzów. Chodzi o nieformalne rozmówki polegające na tym, że jeden z uczestników, Michal Šopor (prowadzący autorski kanał na YouTube), prawdopodobnie Czech pochodzący z Zaolzia, zadaje pytania osobie z innego regionu Czech o znaczenie niby-gwarowych słówek (dokładniej: wyrazów pochodzących – zdaniem inicjatora ankiety – z gwary cieszyńskiej). W stworzeniu quizu uczestniczyli

-
- 4 KVÍZ: *Rozumíte po naszymu? Otestujte se z těšínského nářečí*, 2021, [on-line:] <https://dvojka.rozhlas.cz/kviz-rozumite-po-naszymu-otestujte-se-z-tesinskeho-nareci-8602342> (dostęp: 8 I 2023).
  - 5 Zob. oficjalną stronę klubu sportowego Werk Arena Třinec, [on-line:] <https://werkarena.cz/> (dostęp: 8 I 2023).
  - 6 Michal Šopor, 2017, *KamFIT vs. PO NASZYMU 2. ČTE VAŠE SLOVA. Jedeme do GORALIE?*, [on-line:] <https://youtu.be/EOMpM7qFGos> (dostęp: 8 I 2023).
  - 7 Cz. *Čau!* z włoskiego *Ciao!* ‘Hej! Się masz!’, ‘Jak się masz!’, w polskim slangu młodzieżowym – ‘Siemka!’.

mieszkańcy Zaolzia, zadający swoje pytania w komentarzach do kręconych filmów. Nieznający tej odmiany języka ankietowany (prawdopodobnie mieszkaniec Pragi lub innych odległych miejsc Republiki Czeskiej) podaje niepoprawne odpowiedzi, co bawi obu uczestników nagrania. Groteskowość całego quizu polega m.in. na tym, że autor filmu, który sam zna gwarę słabo, we własnej wspólnocie językowej zostałby prawdopodobnie wyśmiany.

Przedstawione powyżej sposoby testowania znajomości gwary są typowe dla miejscowych Czechów, szczególnie młodej generacji, która już nie używa dialektu aktywnie, ale ma świadomość odmienności sytuacji językowej w rodzimym regionie. Jak zostało zauważone, osoba prowadząca wywiad sama nie radzi sobie z kodem, który stara się promować (sprawia jej kłopot wymowa niektórych głosek, wyrazy odczytuje z trudem, zniekształca je, często podaje ich niewłaściwe znaczenie). Poza tym nie wszystkie sprawdzane wyrazy (konstrukcje wyrazowe) pochodzą z gwary cieszyńskiej, ale np. z sąsiedniej laskiej, z ostrawskiej mowy miejskiej lub mają szersze zastosowanie w nieliterackich odmianach czeskiego języka etnicznego.

Przykładowo: *kaj je tyn cyp?*⁸ (wulgarnie (o mężczyźnie): ‘niezdara, safandula, nieudacznik, głupiec’, prymarne znaczenie ‘penis’), *baňka* (leksem posiada więcej znaczeń niż podane w filmie), *ščerkat* (raczej: *ščyrkać*), *fuga, futra* (oba słowa występują również w innych dialektach), *bebechy* (zamiast: *bebechi*), *vytěpal* (zamiast: *vyćepeč* ‘wyrzucił’), *špigl* (powinno być: *špigellšpigjel*, chodzi o stosunkowo rozpowszechniony potoczny czeski germanizm), *lokalka* (nazwa tramwaju używana w Ostrawie), *piksła, kura* (nie tylko cieszyńskie), *řigat* (poprawnie: *řigać*), *vercajk* (albo *vercajg* ‘narzędzia do majsterkowania’; znany i powszechny germanizm), *jod žeś co?* (‘czy zjadłeś coś’), *ancug* (w nagraniu nieprawidłowo ‘marynarka’ zamiast ‘garnitur’), *cap, škarpa* (sam respondent zwraca eksploratorowi uwagę na to, że wyraz jest używany także w innych regionach Czech i Moraw), *fusy* (starsze i nadal ogólnomorawskie), *to kjerej to ježe?* (‘o której to jedzie’), *patičit sje* (powinno być: *patyčyc se*), *partija* (powinno być: *partyja*, w cz. *parta* ‘paczka’), *kysnja* (zamiast: *kišňa*), *gemba* (nieprawidłowo ‘głowa’), *baraba* (wulgaryzm), *rožňi* (rozkaźnik od czasownika *rožnyć/rožnóc*, czyli ‘zapalić światło’; wyraz *rožnout* jest popularnym ogólnomorawskim regionalizmem), *čobol* (*Čobol* ‘Słowak’, pogardliwy egzoetnonim utworzony ze względu na konstrukcję *čo bolo, bolo* ‘co było, (to) było’, słowo spotykane raczej poza Zaolziem), *ščur, ryna* (poprawnie: *rynna*), *knajtek* (‘osoba niskiego wzrostu’), *pizda* (wulgaryzm znany na szerszych terenach Słowiańszczyzny), *morgoš* (*Morgoš* ‘Rom’, pogardliwy etnonim pochodzenia pozazaolziańskiego), *baňa* (‘policzek’), *břuch* (starsza wersja czeskiego wyrazu *břicho*, zachowana przynajmniej na Morawach), *zgichany/zgichać*

8 Przykłady zapisujemy w sposób fonetyczny lub zbliżony do niego, zgodny z (niepoprawną) wymową eksploratora. W nawiasie podajemy postać wyrazu, którą znamy z autopsji, według potrzeby wyjaśniamy znaczenie słowa, ewentualnie czynimy inne uwagi. Zamiast dwuznaków używamy znaków diakrytycznych, pozostawiamy tylko dwuznak *ch*.

(błędnie w znaczeniu ‘pobrudzić się pokarmem’, w rzeczywistości zastosowanie wyrazu jest szersze), *pazura* (nieprawidłowo ‘ręka’, wyraz jest prawdopodobnie innego, niecieszyńskiego pochodzenia). Zadaniem uczestnika quizu jest także odczytanie z ekranu smartfona liczebników od 1 do 10 w wersji gwarowej, które testowany zniekształca tak, że słowa stają się niezrozumiałe.

2. Śpiewaj razem z nami *po naszymu*...

Rozrywkową funkcję gwary wykorzystuje się w śpiewaniu na „ludową nutę”. Nie chodzi jednak o tradycyjne pieśni ludowe, lecz o nową, oryginalną twórczość autorską w gwarze. W odróżnieniu od wielu zespołów folklorystycznych produkcja artystyczna grupy wokalnie-instrumentalnej BLAF z Trzyńca, uprawiającej przede wszystkim muzykę country, pozyskuje raczej miejscowych odbiorców o czeskiej orientacji językowej, kulturowej i narodowej. Nie ulega wątpliwości, że układanie tekstów piosenek w odmianie nieliterackiej sprawia ich autorom wielką przyjemność, a ich popularyzowanie w sieci jest dobrą okazją również do promowania samych wykonawców⁹. Piosenki te jednak bawią nie tylko piosenkarzy, ale także słuchaczy, o czym świadczą liczne (czeskojęzyczne) komentarze do wykonywanych utworów, na przykład¹⁰:

Zdravím kapelu Blaf z daleké Kanady – Calgary. I tady mi nahlas hraje Blaf! Partyjo, stać si vás pustit a hned jsem zase myšlenkama v Gorolii.

(odpowieź) Blaf zdraví do Kanady!¹¹

to ní moc hybe parada syncy¹²

to je suprove

Fakt suprová písnička jste skvělí¹³

trzyńiec [miasto Třinec] je ganz najlepszy¹⁴

9 Komponenty gwarowe w tekstach piosenek służą do podkreślenia oryginalnej twórczości zespołu, czerpiącego inspirację z historii i kultury Zaolzia, a dzięki medialnej dostępności zyskują globalny zasięg. Jak zauważa Osowski: „Zakwestionowana zostaje tym samym jedna z podstawowych cech gwar – czynnik różnicowania geograficznego i osadzenia w konkretnej przestrzeni” (Osowski 2018: 224).

10 W przykładach zaczerpniętych z komentarzy do różnych utworów grupy BLAF zachowujemy oryginalną pisownię.

11 „Pozdrawiam grupę BLAF z dalekiej Kanady – Calgary. I tu przygrywa mi głośno Blaf. Ziomki, wystarczy was włączyć i od razu jestem myślami na Zaolziu”. Przy czym miejscowi Czesi nie używają określenia Zaolzie. Bliskie znaczenie posiada natomiast częste słowo *Gorolija/Goralija*, choć odnosi się bardziej do południo-wschodniej, górzystej części czeskiego Śląska Cieszyńskiego.

12 Powinno być: *chybe*, cz. *to nemá chybu*; „niczego nie można zarzucić”.

13 „Faktycznie superowa piosenka, jesteście wspaniali”.

14 Gwarowy germanizm *ganc* – ‘zupełnie, całkiem’.

no ja no... Trzyniec je prostě nej :D super piosynka. Díky hoši!¹⁵
 fajne chlopi - keep going
 Wjyncyj takich klipów, Brawo Blaf!!!

Choć czasami ktoś zareaguje też po polsku:

„...do Werku daleko” – na te słowa zaraz mi się przypomniało, że przecież 20 czerwca otwarcie przystanku kolejowego Trzyniec-Łyżbice. I już nie będzie trzeba chodzić daleko. ;-)

lub wyrazi zainteresowanie twórczością muzyczną zespołu:

Dobry wieczór, gdzie mogę kupić Wasze płyty CD?
 (odpowiedź) Zdrowim. Sóm my rok totalnie wysprzedani. Na jesiyń by miało wynść [‘ukazać się’] nowe CD, tak sledujcie [‘obserwujcie’] nasz web. Inaczi wszecko je w MP3 w DISKOGRAFIE tu na tym webu. tom.

Dodajmy, że strona główna grupy BLAF jest prowadzona w języku czeskim. Można tam znaleźć m.in. lakoniczną charakterystykę zespołu: *Blaf to jedyny zespół w świecie, który śpiewa (piosenki w stylu) country w gwarze śląskiej (...)* [tłumaczenie auterek]¹⁶. Nazwa BLAF jest z pewnością związana z czasownikiem *blafować* (cz. *blafovat* lub *blufovat*, ew. *blafat*; po polsku: *blefować* ‘wprowadzać w błąd, mylić, zwodzić, blagować’). Teksty są przeważnie żartobliwe, parodystyczne, a utworów tego zespołu jest sporo, być może ok. 200. Są po części nostalgiczne, tkliwe, napisane w duchu piosenek ludowych – wtedy zachowują gwarę najlepiej. Informują o zanikającym świecie, przedstawiają (dawne) życie górali w ich naturalnym środowisku Beskidu Śląskiego lub wyrażają ponadczasowe ogólnoludzkie uczucia i emocje. Ale to raczej wyjątek. Wykonawcy są w miarę młodymi ludźmi, zatrudnionymi w hucie lub wykonującymi inne techniczne zawody, wykazującymi dużą ruchliwość społeczną, doświadczającymi różnych sytuacji życiowych albo na Zaolziu (środowisko znane), albo poza nim. Reagują na aktualne wydarzenia i informują o rzeczywistości, której nie da się wyrazić wyłącznie przy użyciu gwary.

W piosence *Słoneczko*¹⁷, która prezentuje pierwszy wspomniany gatunek tekstów, w zapisie występują polskie znaki graficzne oraz w znacznym stopniu polskie zasady ortograficzne, łącznie z oddzielną pisownią *nie* z czasownikiem. Równocześnie zostały zachowane: spółgłoska *ł* przed nagłosowym *o-* (*łočka*, *łowieczki*, ale *od słonečka*), asynchroniczna wymowa samogłosek nosowych, zmiana dawnego długiego *e* w *y* i inne zjawiska głosowni gwarowej. Tylko wyjątkowo w postaci graficznej uwzględniono jabłonkowskie sziakanie, czyli zlanie się szeregu spółgłosek *ś*, *ć*, *ź*, *ż* oraz *š*, *č*, *ž*, *ž* (por. wyraz *czy* [č’i]).

15 „No tak, Trzyniec jest jednym słowem / po prostu najlepszy. Dzięki chłopaki!”

16 [on-line:] <https://www.karaoketexty.cz/texty-pisni/blaf-38622> (dostęp: 8 I 2023).

17 [on-line:] <https://www.karaoketexty.cz/texty-pisni/blaf/s-oneczko-712869> (dostęp: 8 I 2023).

Zachodzi słoneczko poza gronie
 Cynie sie zdłużajóm po Nowinie
 Pujdymy skoro spać, bo trzeba rano wstać
 Łowieczki wyganiać ku żłabinie [...]¹⁸.

Inny utwór, zatytułowany *Balada o vzniku WERKu* ('Ballada o powstaniu huty trzynieckiej') (BLAF 2007), podający nie do końca prawdziwe informacje na temat założenia huty żelaza w Trzyńcu, największego zakładu przemysłowego w subregionie, zawiera refren ułożony z samych socjolektyzmów – nieoficjalnej terminologii hutniczej. Trzon słownictwa stanowią germanizmy w gwarowej adaptacji fonetycznej i fleksyjnej, pozostałe wyrazy to słownictwo słowiańskie lub techniczne – internacjonalne:

Rohajz, szlaka, szarża, ingot, cagel, brama, blok
 Rundajz, flahajz, winkel, źebro, glajz a w ringach drót
 Wysoki piece, sztalwerk, konti, walcwerk, gisernia, mechanik
 (Pokiyl pojadóm – nie beje biyda głód.)

Gdy wykonawcy piosenek opisują np. perypetie zdrowotne i leczenie dolegliwości przy pomocy nowoczesnych metod i technologii medycznych, to używają słownictwa niegwarowego – czeskiego, które poddają odpowiedniemu zabiegowi adaptacyjnemu. Można się o tym przekonać w utworze *Kyczle*¹⁹:

Už zech je w porzadniku, pujdóm kyczle wen
 chodzim na rehabki (...) tam o mie peczujóm fajne babki
 rehabki pokraczujóm (...) przykładajóm mi magnetycki pole [...]²⁰.

Niewątpliwie najbardziej znaną piosenką zespołu BLAF jest *Werkowy cug / Cug do werku*²¹. Tekst jest pełny bohemizmów (polonizmem jest wyraz *twarz*, który został użyty ze względu na rytm, oraz leksem *wesołóm* zastępujący słowo *vješolóm*), ale – co ciekawe – autorzy korzystają z polskich znaków graficznych i częściej stosują polskie niż czeskie reguły pisowni. Taki zapis tekstu może wprowadzić Polaka spoza regionu w błąd. Polskojęzyczny odbiorca, nieznający gwary, odczyta go poprawnie, o ile zachowa podstawowe cechy gwarowej wymowy: frykatywne ř (w formie pisanej rz), wymowę grupy głosek ři, różnicę ó i u. Z cech jabłonkowskich tym razem w tekście uwzględniono specyficzną wymowę głosek ž i š, ale niekonsekwentnie,

18 *Zdlůzajóm sie* 'wydłużają się'; *Nowina* – dzielnica Łomnej Dolnej; *Żłabina* 'koleina, rów, wyłobienie, wgłębienie'.

19 Cz. 'stawy biodrowe', zob. BLAF 2015b.

20 „Już jestem na liście pacjentów, stawy pójdą precz, chodzę na zabiegi rehabilitacyjne, opiekują się mną fajne babki, rehabilitacja przebiega nadal, przykładają mi (do ciała) pole magnetyczne”.

21 Pociąg osobowy kursujący regularnie z Mostów koło Jabłonkowa do Trzyńca, wiozący robotników z huty na tzw. szychty, czyli zmiany, zob. BLAF 2015a.

o czym świadczą przykłady: *z žiliny, bližimy se, na szichte, ale na siyni [š'yni], siedzi, wiezie, dusi* itd.

Cug do Werku
 Wyjechał na Mostach osobni z tunela włak
 Je w nim piekno pruwoczno, na listkach robi cwak
 W tym cugu siedzi ale ludzi wielki daw
 Wiezie wszeckich na szichte do werku pantograf
 Werkowy cug, werkowy cug
 Na ceste kiwie mu tu smrek, tam buk
 Werkowy cug, werkowy cug
 Na ceste kiwie mu tu smrek, tam buk
 Na siyni chłop marske dusi, wedla pijóm piwo
 Starka co z Žiliny jedzie ze strachym se dziwo
 W jednej czwórce wszecy spióm, tam grajóm maryjasz
 Mało kiery z tych ludzi mo ogolónóm twarz
 Cug do Werku, cug do Werku
 Włada robi ślosorza, Palo na sztalwerku
 Tóm zastawke kaj stojymy Wolato Wiydyń zwióm
 Teraz už tam wole nimo ani stary Zón
 W Gródku a w Bystrzicy przilazuje ludzi moc
 Dzisiaj majóm odpolednia, jutro piyrwyszóm noc
 Cug do Werku, cug do Werku
 Lojza robi na szrotplatzu, Kareł na walcwerku
 Eszcze we Wyndryni zasyczoł na dwiyrzach roz
 Na gruszce wesołóm śpiywoł pieśniczke se kos
 Bližimy se už do Trzyńca, w taszce z wórsztym chleba
 Kuminy wysoki widać, puszczajóm dym do nieba
 Werkowy włak, werkowy włak
 Už aby my jechali kolejóm naopak²².

Nie wchodząc w szczegóły tekstów pozostałych piosenek, pragniemy na zakończenie rozdziału podać kilka najbardziej istotnych językoznawczych spostrzeżeń. Zauważamy:

- liczne niby-gwarowe neologizmy leksykalne powstałe wskutek implementacji czeskich wyrazów do gwarowej narracji; bohemizmy podlegają adaptacji fonetycznej, fleksyjnej, stylistycznej lub słowotwórczej (powstały np. w wyniku

22 Cz. *wlak* ‘pociąg’; cz. *průvodčí* ‘konduktor/ka’; cz. *lístek* ‘bilet’; cz. *cvak* ‘dźwięk wydawany przez mechaniczny kasownik’; cz. *dav* ‘tłum’; *marska* – ‘papieros Mars’; gw. *starka* ‘babcia’; *Žilina*, w ja-błonkowskiej wymowie [ž’ilina] – miasto na Słowacji; *čvórka* – ‘podwójne siedzenia naprzeciwko siebie’; gw. *maryjaš*, cz. *mariaš* – ‘gra w karty’; socjolektizm *štalverk* ‘stalownia’; cz. *zastávka* ‘przystanek, stacja’; gw. *otpoledńa* ‘popołudniowa zmiana’; socjolektizm *šrotplac* ‘złomowisko’; gw. *wóršt* ‘kiefbasa’; cz. pot. (ten) *chleba*.

kalkowania czeskich wyrazów), np. *wroski* (cz. *vrásky* ‘zmarszczki’); (nocleg) *pod szirakym* (cz. pot. *pod širákem, pod širým nebem* ‘pod gołym niebem, pod gwiazdami’); *brtník* (cz. zool. *medvěd brtník* ‘niedźwiedź brunatny’); *w równoszatu* (cz. *ve stejnokroji* ‘w mundurze, w takim samym ubraniu’); *szikmooki* (skośnooki, ‘Wietnamczyk’); *Ťaman, Ťamanóm se sujóm milióny* (ogólnoczeski kolokwializm powstały na podstawie słowa/sylaby *tam*, którą Czesi stereotypowo kojarzą z mową Wietnamczyków);

- wtręty z innych gwar czeskiego języka etnicznego, np. *laskie robka* (zamiast *baba/babka* ‘kobieta’);
- związki frazeologiczne zapożyczone z języka czeskiego, np. *kaszlać na pinióndze* (cz. *kašlat na peníze* ‘mieć w nosie pieniądze’); *mjoł zech už fakt pełne zymby tego stereotypu* (cz. *mít něčeho plné zuby* ‘mieć czegoś po dziurki w nosie’);
- innowacje gramatyczne (fleksyjne), np.: *na tym garbu* (cz. *na hrbu*); *Wolato Wiydyń* (pogardliwa nazwa Jabłonkowa, gdzie ludzie dawniej chorowali na tarczycę z powodu niedoboru jodu w wodzie, cz. (ta) *Vídeň*); *z wórsztym chleba* (zamiast *z wórsztym chlyb*);
- czeskie konstrukcje przyimkowe, np. *u Olzy* (zamiast *przi Olzie* ‘nad Olzą’);
- partycypację lokalnej gwary jabłonkowskiej, o której świadczy charakterystyczna pisownia i wymowa: *kumory szczipióm, widzim, ficzimy* (‘szybko jedziemy, spieszymy się’), *słóził na wojnie, skocził, w czistej wodzie, miół nejwiynkszi strach, był szikowny* (‘grzeczny’ lub ‘zręczny’), *se wrócim, zasmućim, szila* (‘siła’), *na prziczinie, zmagorzim* (‘zwariuję’), *Wietnamczici, po piyrzi, oczi* itd.; w tekstach zostało zauważone częste występowanie protetycznego *ł* w nagłosie, np. *łokómpać se*, oraz typowa różnica w formie biernika rzeczowników a-tematowych wynikająca z odmiennej realizacji nosówki *ę*: *zbałił babym* (‘poderwał dziewczynę’) lub *dostali kolegym*.

3. Popisz się gwarą i wygraj...

Mówienie gwarą może też zostać nagrodzone, o czym świadczą tradycyjne konkursy dla dzieci i młodzieży organizowane przez szkoły oraz inne instytucje oświatowe. Dla uczestników wspomniane nagrody mogą co prawda stanowić pewną motywację, jednak głównym celem organizatorów konkursów pozostaje na pewno krzewienie gwary.

O ile na Zaolziu gwara wśród młodzieży szkolnej występuje w roli języka potocznego (tworzy podstawę mowy *po naszymu*), o tyle po polskiej stronie granicy odbierana jest jako kod nacechowany, niezwykle, egzotyczny. Jeden z organizatorów konkursu w trakcie programu nawet namawiał uczestników do używania gwary w roli języka hipsterskiego (z czego wynika, że na przeciwległym brzegu Olzy gwara jest częścią kultury mainstreamowej). Polacy na Zaolziu gwarą po prostu żyją.

Polacy w Polsce albo wyzbywają się gwary świadomie, albo celowo stylizują wypowiedź na gwarową.

Konkurs to okazja, gdy gwarą można się popisać. Na Śląsku Cieszyńskim organizowane są takie widowiska gwarowe w ramach szkół, gmin, powiatów; jedno ma zasięg transgraniczny²³. Najpierw na scenie sali reprezentacyjnej cieszyńskiego Domu Narodowego przebiegają dwudniowe przesłuchania, po czym następuje występ finalistów. Podstawą sukcesu jest wybór odpowiedniego tekstu gwarowego, którego uczestnicy uczą się na pamięć. Nauczycielki aranżują (reżyserują) wystąpienie swoich podopiecznych. Dzieci, zwłaszcza młodsze, z reguły się stresują, a rodzice i dziadkowie stanowiący publiczność – na zmianę bawią się i wzruszają. Wśród językoznawców lub socjologów sens oraz jakość takich imprez są oceniane w różny sposób. Krytyczne podejście do tego typu promowania gwary znajdziemy np. w pracy Grzegorza Studnickiego (2015). Konkursy gwarowe badacz uważa za ożywianie przeszłości. Pokazy odbywają się przed jury, w którego skład wchodzi: językoznawcy, etnografowie, kierownicy zespołów folklorystycznych, nauczyciele, dziennikarze, dyrektorzy miejscowych instytucji społecznych, przedstawiciele kultury, samorządów lokalnych i inni obrońcy „kanonu kultury ludowej” (ibid.: 134). Do akcesoriów takich imprez, do „rekwizytów konkursowych” należą u dziewcząt odpowiednia fryzura (warkocz) oraz obowiązkowy strój ludowy, zakładany przez uczestników w celu „wzmocnienia autentyczności” całego widowiska (ibid.: 136). W odniesieniu do przeglądów gwary autor używa nawet określenia „teatralizacja dziedzictwa”, które można uznać za trafne, biorąc pod uwagę wspomniane powyżej tło uroczystości. Do tematów wykonywanych utworów gwarowych należą obrazy z przeszłości, której uczestnicy konkursów nie byli świadkami, „rzadko pojawiają się wątki pracy we współczesnym przemyśle, dominują za to *zabijaczki*, obrzędy, sceny z życia na gospodarstwie rolnym itp.” (ibid.: 134).

Z drugiej strony widać też emocjonalne zaangażowanie dzieci w przygotowanie i wykonanie wystąpienia, wymagającego – bądź co bądź – kontaktu z dorosłymi (najstarszymi) członkami rodziny, zapoznania się z literaturą regionalną, współpracy z fachowcami. Uczestnicząc w konkursie w roli obserwatorów (widzów), zauważamy zjawisko potwierdzające nasze wstępne założenia: zaolziańskie dzieci mówią gwarą nie tylko podczas wystąpienia, ale też między sobą lub z rodzicami, natomiast

---

23 W 2022 r. odbyła się w Domu Narodowym w Cieszynie 18. edycja takiego konkursu, w którym wystąpiło 95 uczestników z obu brzegów Olzy w kategoriach: 3–6, 7–10, 11–15 i ponad 16 lat. Teksty (wiersze twórców regionalnych, autentyczne opowiadania powstałe *ad hoc* – dla celów konkursu) były wygłaszane indywidualnie, jako dialogi oraz w formie wieloosobowych inscenizacji. Konkurs ma swój regulamin; ten ostatni, z finałem 15 grudnia 2022 r., był dostępny na stronie <https://beskidy.travel/event/1024974/xviii-konkurs-gwar-po-cieszynsku-po-obu-stronach-olzy> i zawierał siedem stron wskazówek. Wyniki konkursu zostały ogłoszone na stronie <https://www.domnarodowy.pl/pl/aktualnosc/wyniki-xviii-konkursu-gwar-po-cieszynsku-po-obu-stronach-olzy> (dostęp: 27 XII 2022).

dzieci z polskiej części regionu gwarze wyznaczają miejsce tylko na scenie, pozwalając widzom (słuchaczom) zajrzeć na chwilę do specyficznego skansenu językowego. Należy dodać, że polscy gospodarze programu w swoich wypowiedziach też używają przeważnie polszczyzny ogólnej²⁴.

4. Nie daj się!

W obronie gwary wypowiadają się na Zaolziu osoby o silnym polskim poczuciu narodowym. Czynią tak nieraz w sposób spektakularny i zakamuflowany. Przykładem może być piesek Jura z Milikowa²⁵. Ekranizacja przygód niewielkiego pieska i dowcipny komentarz (autorstwa Izabeli Wałaskiej, Michała Milerskiego, Ludka Ondruški, Janusza Koniecznego) są aluzją do realnych zjawisk społecznych w środowisku nierównej koegzystencji mniejszości z większością. Mają one pobudzać do zachowania czujności w relacjach z użytkownikami czeszczyzny lub Polakami z Polski, którzy nie widzą perspektywy dla swoich rodaków na Zaolziu. Mają zachęcić do używania gwary w różnych sytuacjach, niepoddawania się frustracji i zwątpieniu. Nawołują do dumy z faktu, że jest się „stela”, z regionu, w którym Polacy mają swoje uzasadnione miejsce. Poniżej przytaczamy pełny tekst do filmu w uproszczonej transkrypcji fonetycznej²⁶:

vitejće / jo je jura z milikova / i tóż bych był naprovde rot / kjebyšće do mńe móvili jura [...] / jo vjym / moźne jo na to nie vyglóndóm ale jo je taki ganc normalny pies tu stela / rot se zóndym na pivo / zagrać fuzbal / łot času do času aji přežynym sómsáda kocura / choć inačy my sóm naprovde dobři kamraći / užyvóm se žyvota i na raže nie myšlym zdychać / i choć pońkjeři žišo tfjerzóm / že my / zaolziański psy / juź mjelymy z łostatńigo i že patřymy do jakigošikej hospicjum / pšincó²⁷ / só(m) my tu i mómy zdrove sílne chytře ščyńoki kjere tu bedóm po nas / iže tu yny ło to co by ty naše ščyńoki ščekały tag jako še patři / popravńe po našymu / po pšimu / bo jako to kjejši moja pšo starka povjadali / bo my sóm polski psy tu stela a dycki to mo tag być / i že tu mómy sfoji ščekańi / sfojóm pšóm gware / kjeró(m) mómy opatrovać i chróńić / žišo to je fšelijaki / jak słyšym pońkjere psy / to mje mory bjeróm i škuty še mi po całym čele ježóm / pońkjeři moji pši kamraći to juź ot urozyńo učóm sfoji ščyńoki

24 Wyjątkiem był jeden z jurorów, Leszek Richter z Jabłonkowa, który zabrał głos na zakończenie i mowę wygłaszał w gwarze – swobodnie, bez przygotowania.

25 Milików to nazwa podgórskiej miejscowości. Filmik pt. *PO NASZYMU – gwara zaolziańska – polské nářečí na Těšínsku* można obejrzeć na stronie https://www.youtube.com/watch?v=Q6fTl55_DcG (dostęp: 8 I 2023).

26 Korzystamy w niej ze znaku ó, ponieważ wyraźna różnica pomiędzy ó i u pozwala na zapis zgodny z ortografią. Z tego samego powodu stosujemy pisownię *h* lub *ch* (zamiast *γ* i *χ*). Asynchroniczną wymowę miękkich spółgłosek wargowych oddajemy za pośrednictwem litery *j* (por. *pje*, *bjo*, *vjy* itp.).

27 Krytyczna uwaga do publikacji Jarosława Jot-Drużyckiego *Hospicjum Zaolzie* (2014).

mjaľčec / snoži im to do žyvota baržy še přido / po provže jo se mušym přiznac že aji mńe se pońikjedy jakišikej to zamjaľčyńi při ščekańu přitrefi / jag uš tego mjaľčyńo je kole nas tela / ale mje zaro(z) zabeže gańba i staróm še to potym vachovač / pońikjeři zaš tfjerzóm / že tu to naše beskicki ščekańi je niž vert / i že by my fšecy mjeli ščekaž jyny po pańsku / čynkim głosym / jasne / třeja še naučyc aji pańskigo ščekańo / aji to mjaľčyńi še přido jako / tak samo jako gdokańi bečyńi čy kfakańi / bo jako še to pravi kjela głosóv znoš / tela razy žež je zvjyř / ale jo se fórt spóminóm jako mje to učyli ščekaž moji tatovje i stařicy / jo vjeřym f šile tej našej pši gvary / dyž jak se tag zavyjym po našymu to mje to tag nabije že potym mogym aji pól dńa nic né ješć a ni móm glót / u(ž) žech takim sfojim vyčim łotstrašył dvóh zložej i štyry vilčoki / a jag bych mjaľčoł abo vył po pańsku čy bych kogoši łodegnoł (?) / abo jag mi žvjyřami kjery chfost přivře / to jak se tag łot serca kapke sprošće ale po našimu łotščeknym / to mje zaros popušci / čy može mjeć takóm šile jynzyk kjery ni ma naš (?) / na isto ni / to se myšlym jo jura z milikova / hał.

Tekst, który wyraża ponadjednostkowe przekonania członków polskiej wspólnoty zaolziańskiej, został zbudowany na opozycji „swój” (miły, wierny, budzący sympatię piesek) *versus* „obcy” (fałszywy kot, inne groźne lub mniej inteligentne zwierzę). Ów czarno-biały model uzupełniają *pšo starka* (przodkowie, tradycja) i *ščyńoki* (nowa generacja zapewniająca ciągłość pokoleniową). Właściwa mowa to (gwarowe) *ščekańi*, nieodpowiednia – to czeskie *mjaľčyńi*. Zwykłe milczenie też jest przejawem zakłamania lub zdrady. W narracji ukrywają się kolejne stylistyczne zjawiska: hiperdialektyzacja, ekspresja, generalizacja (odwoływanie się do niby-ogólnych prawd: *dycki to tag mo być, tag jako še patři, jako še to pravi kjela głosóv znoš / tela razy žež je zvjyř*). Choć piesek jest mały, delikatny, o śnieżnobiałym umaszczeniu, jednak głos, którym mówi, jest męski, mocny, co ma pewnie budzić zaufanie odbiorcy i przekonać go do słuszności zaprezentowanych postaw.

5. Wnioski

Dlaczego dana zbiorowość lub jednostka używa gwary? Na to pytanie nie potrafimy podać jednoznacznej odpowiedzi. Przyczyną może być brak kompetencji językowej w zakresie języka kulturalnego lub przynajmniej jej niski poziom. Mając na uwadze dostępność języka ogólnego, stopień wykształcenia społeczeństwa, jego mobilność i inne cechy, nie mamy podstaw do wyciągania tego typu konkluzji. Na opisywanym Zaolziu miejscowa ludność polska zna bardzo dobrze co najmniej dwa języki ogólnonarodowe. Przyczyny należy więc szukać w czymś innym.

Przedstawione powyżej sytuacje gwarowe mają źródło w potrzebie:

- przynależenia do węższej grupy niż do narodu – do wspólnoty lokalnej, jej przetrzeni, tradycji, kultury, wyznawanych wartości;
- posiadania i zachowania (ocalenia) kodu ojczystego, wyniesionego z domu, odmiennego od „sterylnego” języka szkoły, mediów, reszty społeczeństwa;

- wyróżniania się na tle reszty społeczeństwa, zachowywania się w sposób alternatywny, oryginalny, niezależny, hipsterski;
- władania kodem, który samym brzmieniem wyrazów, ich formą, ekspresją, niecodziennym znaczeniem zaciekaWi, wzruszy, rozbawi.

Musimy przyznać, że pomimo licznych uwag krytycznych, które pojawiły się w poszczególnych miejscach artykułu, doceniamy wyraźny patriotyzm lokalny autorów przeróżnych quizów, ich chęć popularyzowania stron rodzinnych, zaciekania reszty mieszkańców państwa tym niezwykle kawałkiem ziemi, która ma wiele do zaoferowania i wcale nie musi czuć się mniej ważna od ziem centralnych czy innych regionów kraju.

Przed wszystkim gwara w funkcji komicznej wykorzystuje grupa muzyczna BLAF. Jej popularność potwierdza znaną prawdę, że nawet banalne treści wypowiedziane w gwarze stają się niezwykle zabawne, oryginalne. Teksty piosenek dzięki licznym „modyfikacjom” gwary trafnie oddają charakter miejscowego kodu mieszanego i doskonale wpisują się w aktualny krajobraz kulturowy Zaolzia.

Konkursy gwarowe uważamy za dobrą okazję do spotkań, wymiany zdań i doświadczeń oraz do refleksji nad stanem gwary i jej miejscem w komunikacji na co dzień. Aczkolwiek wystąpienia nie do końca są autentyczne, spontaniczne, wiarygodne, to jednak wskazują na język jako na jeden z elementów kultury, dziedzictwa przodków, czynnik tożsamości i filar osadzenia w rzeczywistości. Uczestnicy z Polski w konfrontacji z rówieśnikami z Zaolzia przekonują się o tym, że gwara można się wypowiadać swobodnie, że można jej używać na co dzień – w komunikacji z kolegami, rodzicami, często nawet nauczycielami.

Gwara zapewnia odmienność przekonań i postaw – indywidualnych lub podzielanych przez mniejszość. Służy jako obrona przed asymilacją, unifikacją, globalizacją. Jej użytkownik może czuć się wyjątkowy, choć pod innym względem nie odstaje od ogółu (tuzinkowości). Gwara daje mu poczucie bezpieczeństwa, trwałości (niezmienności) świata, do którego jest przyzwyczajony i który jest dla niego w pełni zrozumiały.

Źródła

BLAF, 2007, *Balada o vzniku WERKu*, [on-line:] <https://youtu.be/f7orhtgLEoQ> (dostęp: 8 I 2023).

BLAF, 2015a, *Cug do Werku*, [on-line:] <https://youtu.be/Q355XNHUyAo> (dostęp: 8 I 2023).

BLAF, 2015b, *Kyczle*, [on-line:] <https://youtu.be/xVIS4F-y888> (dostęp: 8 I 2023).

COK „Dom Narodowy”, 2022, *Wyniki XVIII Konkursu Gwar – Po cieszyńsku po obu stronach Olzy*, [on-line:] <https://www.domnarodowy.pl/pl/aktualnosc/wyniki-xviii-konkursu-gwar-po-cieszynsku-po-obu-stronach-olzy> (dostęp: 27 XII 2022).

COK „Dom Narodowy”, 2022, *XVIII Konkurs Gwar – Po cieszyńsku po obu stronach Olzy*, [on-line:] <https://beskidy.travel/event/1024974/xviii-konkurs-gwar-po-cieszynsku-po-obu-stronach-olzy> (dostęp: 25 XI 2022).

- Karaoke teksty*, BLAF, [on-line:] <https://www.karaoketexty.cz/texty-pisni/blaf-38622> (dostęp: 8 I 2023).
- KVÍZ: Rozumíte po naszymu? Otestujte se z těšínského nářečí*, 2021, [on-line:] <https://dvojka.rozhlas.cz/kviz-rozumite-po-naszymu-otestujte-se-z-tesinskeho-nareci-8602342> (dostęp: 8 I 2023).
- ŠOPOR M., 2017, *KamFIT vs. PO NASZYMU 2. ČTE VAŠE SLOVA. Jedeme do GORALIE?*, [on-line:] <https://youtu.be/EOMpM7qFGos> (dostęp: 8 I 2023).
- WAŁASKA I., MILERSKI M., ONDRUŠKA L., KONIECZNY J., 2016, *PO NASZYMU – gwara zaolziańska – polské nářečí na Těšínsku*, [on-line:] https://www.youtube.com/watch?v=Q6fTl55_DCg (dostęp: 8 I 2023).
- Werk Arena Třinec*, [on-line:] <https://werkarena.cz/> (dostęp: 8 I 2023).

Literatura

- CEMBOROWSKI B., 2014, *O promowaniu dialektu wielkopolskiego w Internecie. Raport z badań*, „Adeptus. Pismo Humanistów” nr 4, s. 86–103, <https://doi.org/10.11649/a.2014.010>
- GREŃ Z., 2008, *Śląska lokalność w Internecie*, [w:] J. Kurczewska (red.), *Oblicza lokalności: Ku nowym formom życia lokalnego*, Warszawa, s. 431–441.
- GREŃ Z., 2021, *Przekraczanie granic dialektu – przypadek śląski. Analiza funkcjonalna*, „Słavia Meridionalis” nr 21, s. 1–21, <https://doi.org/10.11649/sm.2421>.
- JOT-DRUŻYCKI J., 2014, *Hospicjum Zaolzie, Český Těšín*.
- KUCHARZYK R., 2020, *Funkcjonowanie słownictwa gwarowego w komunikacji internetowej – problemy metodologiczne*, „Gwary Dziś” nr 12, s. 257–267, <https://doi.org/10.14746/gd.2020.12.19>.
- MĘTRAK M., 2014, *Zachodniosłowiański internet mniejszościowy – medium masowe czy hobby pasjonatów?*, „Zeszyty Łużyckie” t. 48, s. 329–344.
- OSOWSKI B., 2018, *Gwary słowiańskie w nowym środowisku komunikacyjnym – Internet*, [w:] Z. Greń (red.), *Z polskich studiów slawistycznych. Językoznawstwo*, seria 13, t. 2, Poznań, s. 223–232.
- STUDNICKI G., 2015, *Śląsk Cieszyński: obrazy przeszłości a tożsamość miejsc i ludzi*, Katowice.

Amateur Promotion of the Cieszyn Dialect (Selected Forms, Strategies, Solutions) Abstract

The paper focuses on the dialectological topics and problems related to sociolinguistics, ethnolinguistics and psycholinguistics. It gives us insight into Cieszyn Silesia's linguistic situation, especially in the Czech part of Zaolzie. It presents four social and individual activities, which aim to promote, support, and even revive Cieszyn dialect. The authors describe respectively: 1) testing knowledge of the dialect in form of quizzes, 2) promotion of the dialect across musical texts, 3) encouraging children and young people to use the dialect in a dialect contest, and 4) recording amateur vlogs, which are to enhance internet users' language and national awareness. Internet and authors' own remarks related to the official and unofficial social events are the sources of the language materials used in this analy-

sis. Language and cultural development in society – as it is well known – heads toward unification that is increasingly difficult to resist effectively. The subjects responsible for promoting the dialect are eager to maintain the territorial dialect of the national language for future generations. Although they sometimes do it unprofessionally, linguists should be interested respectively in their efforts.